

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРИТУЛКАХ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Рень Л.В.

Стаття присвячена висвітленню особливостей соціально-реабілітаційної діяльності, що проводиться в притулках для неповнолітніх. На основі теоретичного аналізу та вивчення досвіду діяльності притулків показано проблеми організації соціально-реабілітаційного процесу.

Постановка проблеми. Початок 90-х рр. ХХ ст. в Україні позначився появою феномена безпритульних та бездоглядних дітей. З метою надання соціального захисту цій категорії неповнолітніх, їх тимчасового влаштування, визначення статусу та подальшого місця проживання державні органи почали створювати притулки.

Особливості контингенту вихованців притулків визначають специфіку роботи з ними. Соціально-реабілітаційна діяльність є головним напрямком допомоги безпритульним та бездоглядним дітям у притулках для неповнолітніх.

Проблеми функціонування притулків на сучасному етапі розглядаються у дослідженнях Л.С.Волинець, О.О.Січкарь, О.В.Безпалько, Н.Ю.Максимової. Технологічні аспекти діяльності цих закладів вивчають Є.Воронова, О.Піменов, С.С.Пальчевський, І.І.Цушко. Однак питання соціально-реабілітаційної діяльності як основного напрямку роботи потребує окремого вивчення та аналізу.

Мета нашої статті – проаналізувати особливості соціально-реабілітаційної діяльності притулків для неповнолітніх.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Притулки – це заклади соціального захисту, які надають необхідну соціально-педагогічну допомогу неповнолітнім, що опинилися в кризовій ситуації. Притулки діють як відкриті заклади. Вони приймають бездоглядну дитину незалежно від наявності у неї документів, що посвідчують особу, дитина може сама прийти до притулку. Цей заклад дає притулок лише неповнолітньому до рішення суду про позбавлення матері чи батька батьківських прав.

Зазвичай діти, які потрапляють до притулків, мають ряд психосоматичних захворювань. Їх стан можна визначити як соціально дезадаптовані, педагогічно занедбані, відчужені від сім'ї. Можливості профілактичної роботи з ними багато в чому втрачені. Також протягом 3-х місяців (максимальний термін перебування дитини у притулку) фактично неможливо в цілому скоригувати соціально-психологічні деформації особистості неповнолітнього. У деяких випадках лише комплексна діагностика дитини може займати тривалий час, іноді до трьох місяців. Тому діяльність притулків спрямована в основному на реабілітацію та часткову корекцію.

Таким чином, головною метою соціально-педагогічної роботи притулків є забезпечення

соціалізації дітей, які знаходяться у скрутній життєвій ситуації, їх повноцінна реабілітація, успішна інтеграція у суспільство. На нашу думку, основними завданнями реабілітаційної діяльності притулків для неповнолітніх є наступні:

- глибоке вивчення феномена дезорганізації, дезадаптації дітей, діагностика деформацій в особистісному розвитку та психічному стані кожного вихованця з метою розробки індивідуальних програм соціальної реабілітації;

- зняття у дітей психічного напруження чи стресового стану як наслідку соціально-психологічної деривації в сім'ї, фізичного чи сексуального насилля, шкільної дезадаптації;

- організація навколо бездоглядних дітей реабілітаційного простору, створення особливої оптимістичної, позитивної, емоційно насиченої атмосфери міжособистісного спілкування;

- комплексна реабілітація дітей з психосоматичними захворюваннями;

- вирішення подальшої долі юних жертв несприятливих умов соціалізації з урахуванням обставин у кожному конкретному випадку;

- захист законних прав та інтересів дитини, пов'язаних зі стосунками з батьками, усиновленням, опікунством, навчанням;

- відновлення та розвиток важливих форм людської життєдіяльності, таких як гра, пізнання, праця, для успішної соціалізації дитини, її адаптації у суспільство, надання можливостей засвоєння різних соціальних ролей;

- допомога дитині оволодіти мистецтвом самореабілітації – здатністю до самопомоги в подоланні кризових ситуацій.

Соціально-реабілітаційні завдання, що стоять перед притулком, вимагають комплексного підходу у кожному конкретному випадку допомоги бездоглядній дитині. Відповідно, на основі діагностичних даних фахівці складають план реабілітації вихованця, в межах якого здійснюється фізична, медична, психологічна, соціально-педагогічна реабілітація.

Конвенція про права дитини стверджує, що у всіх діях, що стосуються дітей, відповідним пунктом повинно бути дотримання інтересів дитини. Це вимагає повного і об'єктивного розуміння дітей, які потребують допомоги. Перш ніж впроваджувати певні заходи, необхідно зрозуміти дітей і їхні потреби.

Зазначимо, що неповнолітні, які потрапляють до притулку, часто перебувають у пригніченому стані, зумовленому різкою зміною звичного способу життя, переживаннями, пов'язаними з вирішенням їх долі в різних інстанціях, розривом минулих міжособистісних зв'язків. Психотравмуюче значення має і певна невизначеність становища, побоювання, тривога щодо умов перебування у новій установі.

Процес звикання дитини до життя у притулку потребує комплексного підходу і поступовості. Важливими умовами для досягнення позитивного результату є педагогічна підтримка. Вона передбачає вияв поваги до особистості дитини, яка виявляється через знання соціальним педагогом, вихователем, психологом її індивідуальних особливостей, через забезпечення умов для процесу її розвитку, через вияв довіри, чуйності, емпатійного ставлення до дитини як особистості. У цьому випадку засобами спілкування з дитиною мають бути не настанови, погрози, заборони, а в першу чергу врахування позиції співрозмовника [3, с. 114]. Отже, з перших днів перебування у закладі дитина має бути поставлена в позицію не спостерігача, а співучасника соціально-реабілітаційного процесу.

Соціально-психологічна робота з вихованцями притулків потребує різноманітних форм та методів, частотої зміни видів діяльності відповідно до вікових та індивідуальних потреб, безпосереднього впливу на всю систему ставлень особистості. Тому у притулках переважають інтерактивні методи роботи, такі як: тренінгові заняття, ігротерапія, арттерапія, казкотерапія.

Однак проводити соціально-психологічний тренінг у класичній формі в умовах притулку практично неможливо з таких причин:

- по-перше, діти у притулку знаходяться тимчасово, доки не знайдуть їхніх батьків;
- по-друге, склад групи постійно змінюється, приходять нові діти, тому проводити серію занять у звичайному вигляді неможливо;
- по-третє, діти у притулку не завжди знаходяться добровільно, що впливає на особливості організації занять [1, с. 25–26].

Тому доречно проводити заняття з елементами тренінгу, присвячені певній проблематиці. Мета таких занять – сприяти соціально-психологічній адаптації бездоглядних дітей та підлітків, показати їм наявність альтернативних, більш позитивних ставлень до себе та інших, сприяти формуванню оптимальних стосунків з людьми.

Ефективною груповою формою психолого-педагогічної реабілітації дітей дошкільного і молодшого шкільного віку є проведення з ними рольових ігор – ігор в образах, ігор, що базуються на літературних творах, на імпровізованому діалозі, на поєднанні переказу та інсценування тощо. В ході занять з ігротерапії, арттерапії реалізуються прийоми і методи зняття стресів, подолання бар'єрів у спілкуванні, формування емоційно-вольової сфери життя дітей.

Останнім часом у притулках почали впроваджувати казкотерапію. Це своєрідна програма психологічного розвантаження дітей, яка включає 10 авторських казок, до змісту кожної закладена

певна проблема. Заняття проводяться в інтерактивному режимі та будуються на принципах як індивідуальної, так і групової роботи [4, с. 44].

Важливою складовою щоденної діяльності притулків є педагогічна реабілітація вихованців, адже переважна більшість дітей, що потрапляють до притулків, – педагогічно занедбані, частина вихованців дошкільного віку мають затримку психічного чи розумового розвитку. Нерідко у притулках перебувають підлітки, які взагалі не ходили до школи. З такими дітьми слід проводити спеціальні заняття, спрямовані на підготовку до навчання. Умови шкільного життя вимагають від дитини іншого рівня поведінки, уміння діяти за вказівками дорослих, певних фізичних і розумових зусиль, а головне – бажання вчитись. Ось чому в першу чергу необхідно вчити дітей спілкування з дорослими, здатності своєчасно звертатися до вчителя за допомогою, розвивати у дітей здатність до цілеспрямованої психічної діяльності, яка для досягнення мети вимагає від дитини значної концентрації волі, уваги, емоційної напруги. Дитина повинна мати хоч невеликий запас знань, загальний світогляд, володіти мовою, початковими навичками письма і т.п.

Організація навчально-виховного процесу з дітьми, які відвідували школу, має ряд труднощів. Згідно з "Типовим положенням про притулок для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх" цей заклад має право співпрацювати із загальноосвітніми школами, тобто вихованці притулків можуть відвідувати шкільні заняття. Однак така практика не набула поширення. Однією з причин є те, що не завжди рівень грамотності дитини відповідає її віку, і відчуття відставання від однолітків не сприяє навчальним досягненням вихованця. Тому актуальним є питання організації ефективного навчального процесу у притулках. Деякі дослідники радять вести заняття у "домашній школі" – індивідуально чи в мікрогрупах вихователями, які мають відповідну освіту, та педагогами загальноосвітніх шкіл [5, с. 126].

Зазначимо, що для ефективності реабілітаційної роботи велике значення має правильна організація режиму дня. Слід враховувати, що для вихованців притулків характерна швидка втомлюваність, нездатність зосередитись, порушення сну, відсутність навичок спілкування. Це визначає специфіку вимог до організації режиму дня дітей у притулку:

- заняття мають проводитись індивідуально чи в малих групах;
- тривалість занять не більше 15–20 хвилин, чергування їх з відпочинком;
- різноманітність занять, проведення різнопланових занять протягом дня;
- заняття, які вимагають більшої активності, бажано проводити в першій половині дня [2, с. 25].

Таким чином, для створення сприятливого реабілітаційного простору у притулку навчально-пізнавальні заняття проводяться в першій половині дня, а гурткова робота, діяльність за інтересами, як правило, – у другій.

Необхідною складовою роботи притулків для неповнолітніх є суспільно корисна праця дітей, що

відповідає їхньому віку. Це щоденний вид діяльності, в якому закладено значний виховний потенціал. Більшість дітей схвально ставиться до трудової навантаження. Це пов'язано з тим, що саме за результатами трудової діяльності дитина може відчути себе повноцінною, значущою. Важливо, щоб праця не застосовувалась з метою покарання, адже так вона втрачає своє виховне значення, ускладнюється процес соціалізації дитини.

З метою забезпечення ефективної діяльності притулку необхідно проводити соціально-реабілітаційну роботу у співпраці з сім'єю вихованця. Так, з сім'єю мають працювати соціальний педагог, психолог, вихователі. Вони повинні спостерігати за розвитком стосунків, за емоційним станом дитини після зустрічі з батьками, за зміною соціального статусу сім'ї. Відповідно, якщо стосунки в сім'ї нормалізуються, створено умови для виховання, то приймається рішення про повернення дитини. На жаль, як показало вивчення, робота з сім'єю або взагалі не проводиться, або проводиться на незадовільному рівні.

Рішення про повернення дитини до сім'ї приймає адміністрація притулку для неповнолітніх на основі висновків служби у справах неповнолітніх. У випадках, коли повернення дитини до сім'ї є неможливим, необхідно знайти неповнолітньому не лише нове середовище виховання, але і підготувати батьків до перспективи виховання дитини поза сім'єю і збереження теплих емоційних стосунків з нею. Забезпечення сімейних зв'язків з батьками та близькими людьми – це один з головних факторів, що впливає на успіх виховної роботи поза рідною сім'єю.

Оптимального результату у соціально-реабілітаційній діяльності притулку можна досягти лише за умови узгоджених дій всіх спеціалістів, що задіяні у цій справі, – соціального педагога, юриста, психолога, вихователів. Загальні цілі дозволяють

спланувати як індивідуальний, так і груповий соціально-реабілітаційний процес у притулках для неповнолітніх. Роль координатора такої діяльності має виконувати соціальний педагог.

Однак, як показало вивчення досвіду діяльності притулків, соціальний педагог – це вихователь, що відповідає за ведення особових справ неповнолітніх, або юрист чи вихователь-методист. Фактично процес розробки та впровадження соціально-реабілітаційної програми вихованця частково здійснюється психологом. Така невизначеність, стихійність негативно впливає на результативність діяльності у кожному конкретному випадку.

Організація соціально-реабілітаційного процесу у притулках ускладнюється тим, що педагогічні працівники цих закладів мають недостатній рівень професійної кваліфікації, вони не підготовані до роботи з безпритульними та бездоглядними неповнолітніми. Адже разом з успадкуванням приміщень дитячих садків притулки успадкували і їхній персонал, який був підготовлений для роботи з цілком благополучними дошкільнятами. Отже, проблема професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників притулків стоїть дуже гостро. Найбільш актуальним напрямками підготовки є педагогіка, психологія, медицина, право.

Висновки. Отже, соціально-реабілітаційна діяльність притулків для неповнолітніх – це складний, багатогранний процес, що має на меті допомогти бездоглядній дитині. Однак, як показало наше вивчення, впровадження цього процесу має ряд труднощів, що, в свою чергу, впливає на результати діяльності. Тому питання соціально-реабілітаційної діяльності притулків потребує подальшої науково-методичної розробки, пошуку нових підходів до організації роботи у таких закладах. Ефективність соціально-реабілітаційної діяльності має визначатися позитивними змінами як в особистісній структурі неповнолітнього, так і в його соціальному середовищі.

Література

1. "Діти вулиці": Психолого-педагогічні аспекти роботи з "дітьми вулиці" / Упорядн. О.В.Безпалько. – К., 1999.
2. Пименова О. Социально-педагогическая, психологическая воспитательная работа в приюте // Воспитание школьников. – 2003. – №5. – С. 20–27.
3. Психолого-педагогічна реабілітація "дітей вулиці" / За ред. І.І.Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 292 с.
4. Реабілітаційна робота з "дітьми вулиць" у притулках для неповнолітніх. – К.: Видавничий дім "Калита", 2005. – 72 с.
5. Социальная педагогика: Учебное пособие для студ. высш. учебн. заведений / Под ред. В.А.Никитина. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2002. – 272 с.

PECULIARITIES OF SOCIAL REHABILITATION ACTIVITY IN THE ASYLUMS FOR THE UNDER AGED

Ren L.V.

The article is devoted to elucidating the peculiarities of social rehabilitation activity conducted in the asylums for the under aged. On the basis of theoretical analyses and studying the experience of asylums activity are shown the problems of organizing a social rehabilitation process.